

Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је 8. и 9. октобра 1944. године Штабу 14. корпуса НОВЈ да и 45. дивизију оријентише ка Нишу, па је у том смислу послао радиограм: »Заједничке снаге Црвене армије, Бугари и делови 13. корпуса са десне обале и II пролетерска дивизија са леве обале Мораве дејствоваће почев од 8. ов. мес. према Нишу са задатком његовог заузимања. У вези нашег наређења за оријентисање 45. дивизије према Нишу, хитно наредити штабу исте дивизије да се групише према Нишу са задатком напада са севера у садејству са горе наведеним. О извршењу известите. 45. дивизију за сада не расформирати већ је у духу нашег наређења одмах оријентисати према Нишу. Очекује се јака интервенција Немаца у току нашег напада на Ниш, због чега дивизији ставити као основни задатак затварање правца Сврљиг - Ниш и Алексинац - Ниш«. ^{66>} Тим наређењем Главног штаба НОВ и ПО Србије преиначена је ранија одлука о ангажовању 45. дивизије на северу, у долини Велике Мораве и на правцу за ослобођење Београда.

У складу са наређењима Главног штаба НОВ и ПО Србије и наређењем Штаба 14. корпуса НОВЈ, штаб 45. дивизије је 12. октобра издао борбену заповест штабовима потчињених бригада за садејство јединицама Црвене армије на просторији Алексинац - Ниш. Штабу 23. бригаде је наредио приближавањем ка Нишу, са чијим се извршењем започело већ 13. октобра 1944. године.

»23. српска бригада: Два батаљона (2. и 4. батаљон - п.а) који су у с. Николинцу извршиће покрет сутра 13. ов. мес. на

^{66>} 36. НОР, I, 13, док. 77.

просторији с. Галибабинац. Маршрута: с. Николинац с. Дуго Поље - Ковиљача (Ковиљан, триг. 1138 - п.а) - Чашке (к. 1123) - Ждрело - с. Галибабинац. 14. ов. мес. померити се са исте просторије на просторију с. Лалинац - с. Грбавче (северозападно од Сврљига). У духу овог издати наређење батаљонима (1. и 3. батаљона - п.а) који су са друговима начелником и замеником команданта на сектору око Књажевца да што пре и најкраћим путем избију на споменути просторију с. Лалинац - с. Грбавче. Главни задатак бригаде је садејство на истом правцу јединицама Црвене армије у нападу на Сврљиг, а по ликвидацији Сврљига, оријентисати се према Нишу садејствујући јединицама Црвене армије.⁶⁷⁾

Том приликом све три бригаде 45. дивизије биле су још једном упознате са обавештајним подацима о снази и распореду непријатељских снага на овом сектору. На линији Ниш - Бела Паланка - Сврљиг налазило се око 12.000 Немаца. Биле су то размештене борбене групе из састава 7. СС дивизије »Принц Еуген« и око 4.000 припадника квислиншких и контра-револуционарних снага. На сектору Параћин - Доња Мутница - Криви Вир - с. Луково (углавном на комуникацијама) било је у покрету и привременом гарнизонирању око 8.000 Немаца из 14. СС пука 7. СС дивизије и делова из 1. брдске дивизије који се нису успели пробити до свог дивизијског штаба. Немци су од моторизације имали само камионе, а топове су уништили пре напуштања Зајечара. Мобилисали су и сељаке за копање ровова.⁶⁸⁾

Други и 4. батаљон су из рејона Николинца извршили покрет и 13. октобра по подне стигли у Галибабинац, оријентишући се ка Сврљигу, у очекивању заповести за напад на тај непријатељски гарнизон. Међутим, како су Немци напустили Сврљиг и отишли за Ниш, оба батаљона продужила су покрет и стигла у село Лалинац. По добијеној бригадној заповести 1. батаљон је кренуо из Књажевца и у Лалинцу се 16. октобра састао са 2. и 4. батаљоном.

Услел промене ситуације на овој просторији и пошто је Ниш већ био ослобођен (14. октобра), штаб бригаде наређује штабовима батаљона да батаљоне оријентишу ка Нишу и 16. и 17. октобра заузимају положаје на линији Кнез-Село - Доњи Матејевац - Каменица. Први батаљон добио је наређење 17. октобра да уђе у Ниш са задатком прикупљања оружја,

67) 36. НОР, I, 13, док. 174.

68) АОС, к. 1335, ф. 1, док. 26.

муниције и ратне спреме. У међувремену, бригади је наређено да се пребаци у Нишку бању, у коју је стигла истога дана. Тога дана у Нишку бању је из рејона Књажевца пристигао и 3. батаљон.

После ослобођења Ниша и протеривање немачке 7. СС брдске дивизије »Принц Еуген« према Крушевцу и Косову, на ослобођеној територији, у долини Мораве, међупростором Деспотовац - Јагодина - Параћин - Алексинац - Крушевац још увек су лутале разбијене четничке банде у мањим или већим групама, које су терорисале народ и ометале успостављање органа нове народне власти. У вези са насталом ситуацијом, Штаб 14. корпуса наређује Штабу 45. дивизије да са својим бригадама одмах крене на ту просторију, са главним задатком хватања тих банди, проналажења шпијуна и оружја и прикупљања све спреме коју је непријатељ оставио на том сектору, као и евентуалног садејства јединицама Црвене армије и вршења мобилизације за јединице дивизије.

Штаб 45. дивизије је 18. октобра наредио свим бригадама покрет. Штабу 23. бригаде наређено је да одмах крене у село Дражевац и прикупи све оружје које су сељаци узели од Руса и посакривали, с тим да у проналажењу оружја према добијеним подацима треба применити и оштрије мере. Повезати се са командом места Алексинац и Ражањ ради добијања података о непријатељу и координирања рада на успостављању наше власти и сређивања прилика на том сектору... «.⁶⁹⁾

Са почетком у 6 часова, 19. октобра 1944. године бригада је извршила покрет правцем: Делиград - Вукашиновац - Рутевац са задатком даљег чишћења терена од мањих четничких одметника и групица. На одредиште је стигла 20. октобра. Штаб бригаде, бригадна интендантура, бригадна болница и 2. батаљон сместили су се у с. Сталаћу, 3. батаљон налазио се у Браљини, а 1. и 4. батаљон у селима Маскаре и Бошњане (на западној обали Мораве), са истим задацима као и претходних дана.

Посебно су штабови бригаде били упозорени на важност задатка да се до максимума заложе и помогну партијско-политичким радницима и партијским и скојевским комитетима на терену у успостављању и избору органа нове народне влас-

⁶⁹⁾ 36. НОР, I, 14, док. 50.

ти, а уколико на терену није било комитета, онда су бригадни штабови одређивали политичке комесаре батаљона за тај задатак. Одржавани су политички зборови и народ упозаван са војном и политичком ситуацијом у свету и у земљи и позивани на активну сарадњу у сређивању прилика у њиховим селима и проналажењу народних непријатеља, скривеног оружја и војничке опреме.

Двадесет првог октобра 1944. године 23. бригада је, са почетком у 8 часова, извршила нови покрет са просторије Сталаћ - с. Маскаре - С. Бошњане у правцу села Доњи Крчин - Белишић са задатком даљег покрета према Крагујевцу ради садејства јединицама Црвене армије и чишћења терена на правцу кретања од четничко-недићевских банди које су се у малим дезорганизованим и деморалисаним групама још увек појављивале на овом терену, као и ради организације нове народне власти.⁷⁰ Међутим, како је Крагујевац у међувремену већ био ослобођен, бригада се 23. октобра разместила на простору Рековца. Штаб бригаде и 1. батаљон били су у Рековцу, 3. батаљон у Белишићу и 4. батаљон у селима Ломници и Урсуде. Заведена је најстрожија касарнска дисциплина. Није било значајнијих покрета па је ово време искоришћено за војнички и политички рад. Извођен је пешадијски егзерцир, јединачна обука, обука аутоматским оружјем, обављање стражарске дужности. На терен су упућиване чете и мања одељења за чишћење од заосталих четника.

Простор на коме су јединице 45. дивизије извршавале нове борбене задатке и развијале партијско-политичку и културно-просветну делатност налази се углавном између Ражња, Крушевца, Јагодине, Рековца, Свилајнца и градова у долини Велике Мораве. Терен између Доње Мутнице и Алексинца и Јужне и Велике Мораве је брежуљкаст, равничаст и са великим бројем путева. Простор западно од Велике Мораве добрим делом је испуњен масивом планине Јухора који се протеже јужно од Јагодине па све до близине Крушевца. Овај масив је јако испресецан и преко њега пролази само један добар пут од Бочине до с. Доњи Крчин. Простор између Јухора и Велике Мораве је равничаст и има добар пут правцем Крушевац - Варварин - Јагодина и даље ка северу. Западно од Јухора земљиште је брежуљкасто и прилично комуникативно. На овој територији путеви воде од Западне Мораве преко Рековца ка Крагујевцу, односно ка Јагодини (данас Светозарево).

⁷⁰) АОС, к. 182, рег. бр. 29/1.

По доласку на нови простор све три бригаде разместили су се у градовима и започеле касарнски живот, онако како је то било наређено у дивизијској заповести: »Пошто свакодневно пристижу нови борци од којих је већи део био у четничким редовима, или под њиховим утицајем, скрећемо пажњу штабовима да у јединицама заведу најстрожију касарнску дисциплину. Све преступе, неизвршење наређења, пљачку и слично најенергичније спречавати. Потребне мере примењивати у духу Уредбе и наредбе о дисциплини и војним судовима. Људство које се налази у вашим јединицама без оружја, нарочито треба контролисати, а уколико нам дозволе могућности ми ћемо њих издвојити и извесно време са њима изводити обуку«.⁷¹⁾

У варошици Рековцу и уопште у Поморављу, бригада није имала неке устаљене борбене положаје. Разбијене четничке групе вукле су се на овом терену и појединачним терором безуспешно покушавале да заплаше народ овог краја Србије и да омету успостављање народне власти и мобилизацију за јединице НОВЈ. Вршиле су и злочиначке акције на усамљене војнике или патроле јединица бригаде, одборнике и политичке активисте како би показали да и они још увек представљају неку »војничку снагу«. На терен су упућиване чете и мања одељења, као и потерне јединице из команде места, а остале јединице вршиле су обуку по плану и програму.

Штаб 23. бригаде је одмах по смештају у Рековцу формирао Команду места Рековац и успоставио комисију за мобилизацију годишта 1914-1925. у складу са упутством Главног штаба НОВ и ПО Србије, од 16. августа 1944. године, у коме је стајало да се команде места формирају одмах по »ослобођењу неког места или територије«, ⁷²⁾ а истовремено и партизанске и градске страже. Команда места у Рековцу формирана је 4. новембра 1944. године, у саставу: командант Светислав Секулић, првоборац из Велике Крушевице, политички комесар Никола Станковић, обавештајни официр Младен Марић из Велике Крушевице, и мобилни официр Драгић Спасић, из Рековца.⁷³⁾

⁷¹⁾ 36. НОР, I, 14, док. 50.

⁷²⁾ 36. НОР, I, 20, док. 162.

⁷³⁾* Адам Митровић, *Левач у народноослободилачкој борби 1941-1945*, Рековац, 1985, стр. 236.

Команда места је у тим данима извршавала: мобилизацију људства за јединице 23. бригаде и организовање потезних акција за четничким групицама и усамљеним четницима који су се разбежали по околним селима и шумама и кажњавање издајника и ратних злочинаца.

1944. године јединице 23. бригаде вршиле су агитацију међу становништвом да добровољно ступају у НОВЈ. У бригаду је скоро свакодневно долазило по 30-50 бораца.

Са 1. новембром 1944. године ступила је на снагу одлука Националног комитета ослобођења Југославије о мобилизацији годишта која је требало да служе свој кадровски рок. Бригада је вршила мобилизацију у левачком и темничком срезу. Мобилисано је преко 3.000 нових бораца. Приливом нових бораца бројно стање 23. бригаде је почетком новембра 1944. године нарасло на преко 4.000 бораца. Већ 4. новембра бригада је сва била заокупљена мобилизацијом и само овога дана мобилисано је око 800 људи.

»Тих дана«, пише Адам Митровић, »у свим селима Левча владало је право одушевљење код свих млађих људи за приступање јединицама Народноослободилачке војске. То потврђује чињеница да су масовно одлазили на зборна места и пријављивали се омладинци рођени 1926-1927. године, које мобилизација тада није обухватала.

Од мобилног места које се налазило у Рековцу у кафани »Солун«, одлазили су нови борци у мањим или већим групама у правцу села где су размештени батаљони у које су били распоређени. За многе је ово био први сусрет са војничким стројем, са колоном која се постројила иза казана у коме је скувана чорба, чекајући са различитим порцијама да приме прво војничко следовање«.

Приступило се реорганизацији и преформацији јединица бригаде. Батаљони су реорганизовани. Сваки је батаљон имао по седам чета. Прве три чете биле су стрелачке (пешадијске), четврта митраљеска (свака чета по четири тешка митраљеза), пета минобацачка (свака чета по четири минобацача 82 мм), шеста бојна комора (носила је муницију и мине) и седма је била трупна комора (снабдевала је батаљоне намирницама, имала је кухињу, мајсторе за поправку одеће и обуће, вршила је такође транспорт муниције и осталог).

ница бригаде наоружањем совјетског порекла: пушке, аутома-

ти, пушкомитраљези, тешки митраљези, противтенковске пушке и друго. Све ово оружје је било конзервирано и његова употреба за све борце и руководиоце непознато. Био је потребан само један дан да се све то очисти, расклопи, склопи и обучи људство у руковању новим оружјем.

цену драгоцених људских губитака, да Немци нарочито у одбрамбеним позицијама постављају минска поља, која су умногоме ометала и задржавала наступање наших јединица. Новембра 1944. године у саставу минобацачких противколских чета батаљона били су формиран минерски водови,⁷⁴⁾ који су, иако недовољно искусни, имали значајну улогу у борбама код Ужица, на Дрини и касније код Власенице и Зворника. У другој половини јануара 1945. године при Штабу 14. корпуса и 45. дивизије организовани су курсеви за минере на којима је учило по пет бораца из минерског вода сваког батаљона.⁷⁵⁾

Формирањем четврте (митраљеске) и пете (противколске - минобацачке) чете у сваком батаљону и бригадне противколске чете, с обзиром на то да су оне руковале и дејствовале совјетским оруђима, приступило се посебној обуци са борачким кадром тих јединица. Војне часове држали су командири и заменици командира чета, који су, осим о општевојним питањима и темама које су обрађиване са стрељачким четама, говорили и о начину избора и поседању борбених положаја, о нишањењу и бирању заклона за иста оруђа.⁷⁶⁾

За време боравка у градовима и селима Поморавља исхрана јединица обезбеђивана је из ратног плена и набавком намирница из месних средстава. Наређено је било да исхрана мора да буде добра и да се не сме дозволити да војска гладује. Међутим, штабови батаљона били су посебно упозоравањем да се при набавци хране мора строго водити рачуна о правилном поступку и односу према народу и да се у селима где су већ били изабрани и организовани органи народне власти све намирнице и стока за клање морају набављати преко НО одбора.⁷⁷⁾

⁷⁴⁾ АОС, к. 182, рег. бр. 1-3, *Наређење Главног штаба НОВ и ПО Србије*, 27. октобра 1944. године, о привременој формацији инжињеријских јединица (бригада, батаљона и чета). 36. НОР, IY, 32, док. 17.

⁷⁵⁾ 36. НОР, IY, 32, док. 82, *Наређење штаба 14. корпуса од 16. јануара 1945. године штабу Инжињеријске бригаде за формирање минерског курса и за формирање понтонирског батаљона и понтонирских чета*.

⁷⁶⁾ АОС, к. 1331, ф. 7/2, рег. бр. 53.

⁷⁷⁾ 36. НОР, I, 14, док. 50.

За све време боравка у тек ослобођеним градовима и селима Поморавља, октобра и новембра месеца 1944. године, у бригади је била организована интензивна политичка активност по плану и програму који је био урађен у штабу бригаде. Проучавана је и одговарајућа политичка литература. Тако је, 3. новембра, како то стоји у операцијском дневнику бригаде, у свим јединицама бригаде одређен 12. број часописа »Нова Југославија« као и »Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а«.⁷⁸⁾

»Већина новомобилисаних бораца«, пише Адам Митровић, први пут је присуствовала часовима праве војничке обуке и упознавала се са оружјем које јединица има. Први пут се упознаје са одлукама Другог заседања АВНОЈ-а и циљевима народноослободилачке борбе. Све је ово било врло интересантно, јер је велика већина новодошавших бораца била између 17 и 20 година и све су ово са радошћу доживљавали. Од првог момента другарство у четама и водовима било је добро, али се ипак осећала подвојеност између нових и »старих« бораца који су пре два месеца при формирању ступили у бригаду. Међутим, брзо се развијало другарство између бораца из Левча, и источне Србије, да се мало касније и у тешким борбама то потврди.

Од Главног штаба НОВ и ПО Србије добијене су »Ратне новости« Пропагандног одсека Главног штаба Србије и »Наредба Главног штаба четницима« које су читане међу војницима.

На првим политичким састанцима посебно је темељито обрађивана тема »Значај одлуке Другог заседања АВНОЈ-а за даљи развој ослободилачке борбе и стварање федеративне државне заједнице« и реферат друга Тита на овом заседању. Тему су претходно обрађивали политички комесари на заједничком састанку, а затим је обрађивана на четним политичким конференцијама. Обрађивана је и тема »Значај и улога српског народа у Народноослободилачкој борби«, при чему се користио чланак Сретена Жујовића под истим насловом објављен у листу »Слободна Србија«, а објашњавани су и чланци који су говорили о циљевима НО борбе.

Рад месних НО одбора у поморављу на простору на коме је боравила 23. бригада одвијао се углавном према следећим задацима: смештај јединица по кућама и осталим сеоских зградама, док су по варошицама војници смештани у касарнама и у другим јавним зградама; исхрана јединица, односно на-

78) АОС, к. 1337, рег. бр. 1-1/1.

бавка намирница; у оквиру својих могућности и у набавци одеће за борце, пре свега у сакупљању кошуља и гаћа, или платна за њих, чарапа и рукавица; давање водича јединицама на непознатом терену; смештај, нега и лечење болесних војника.

Хронологија политичког рада политичких органа 23. бригаде са народом у овом периоду је богата: »Штаб бригаде основао је месни НОО у Рековцу 23. октобра; 2. батаљон 25. октобра оснива месни НОО у селу Драгову; 3. батаљон 26. октобра у Липници, Слатини и Цикоту, а затим у Секурићу, а истога дана политички орган из 2. батаљона оснивају НОО у селу Жупањевцу. Првог новембра 1944. године у свим батаљонима је обрађивана политичка тема о оснивању, задацима и организацији месних НОО«. ⁷⁹⁾

шло је и до значајних кадровских промена. Први заменик команданта бригаде, капетан Живорад Костић Моравац, отишао је на дужност команданта јагодинског војног подручја. На његово место постављен је капетан Славко Гаковић. Први помоћник политичког комесара бригаде, мајор Љуба Ковачевић, отишао је на дужност у Окружни комитет КПЈ за Зајечар. На његово место постављен је капетан Марко Шубашић. Први командант 1. батаљона Миодраг Цојић Недељко отишао је на нову дужност. За новог команданта 1. батаљона постављен је Бранислав Петронијевић. Уместо политичког комесара 1. батаљона Вељка Јовановића постављен је Сава Аазаревић.

* *

Седмог новембра, по дивизијској заповести, бригада се прикупила на простору села Лозовик, Белица и Међуречје (северно од Рековца) и у току 8. новембра извршила је покрет правцем: с. Црнча - с. Брановац - с. Доњи Рачник - Багрдан - с. Милошево и стигла у рејон Јагодине са задатком да идућег дана настави покрет ка Жагубици, али је ту стигло ново дивизијско наређење да се врати на старе положаје. ⁸⁰⁾

1944. године, када је штаб бригаде примио нову дивизијску заповест и већ 13. новембра исте године кренула на нову борбену просторију: Ужичка Пожега - Ужиц - Љубовија, на нове борбене задатке.

^ГдОС, к. 1337, рег. бр. 3-1/1.
«» АОС, к. 1338, рег. бр. 9-1/2.

•!...•••
Л